

УРОБОРОС II, АБО ПРОЛЕГОМЕНИ ДО СЕМІОТИКИ ПРАВА (рецензія Д. Бочарова на монографію О. Балинської «Семіотика права»)

Продувати сиквели — справа невдячна. У більшості випадків сиквели значно поступаються первинному твору за всіма параметрами і мають на меті лиш одне — витиснути з його популярності щось і для себе. Коротко кажучи, ліпше б тих сиквелів не знімали й не писали...

Звернутись до формату сиквелу, давши рецензії вже використану раніше назву, мене змусила видана цьогогоріч монографія¹ львів'янки О. Балинської. Але не тому, що ця книга стилістично чи концептуально схожа на книгу В. Речицького «Символічна реальність і право»² — адже це цілком самостійні твори — радше тому, що в обох

право постає подібним до змія, який заковтує власний хвіст, поглинаючи й одночасно запліднюючи сам себе³. Право також водночас обмежує і стимулює, впливає й становить об'єкт впливу, перебуває в русі й залишається стабільним.

Усвідомленням цієї властивої праву амбівалентності (с. 136) просякнута вся «Семіотика права», головним лейтмотивом якої виступає думка про знакову, «символічну» природу правої дійсності. Власне, ця думка — те спільне, що єднає роботи О. Балинської та В. Речицького й зумовлює однойменність присвячених їм рецензій.

«Семіотика права» О. Балинської складається з п'яти розділів. Перший розділ — *Семіотичні форми буття права* — присвячений виявленню онтологічної природи права як семіотичної системи, а правової дійсності — як семіосфери (у термінології Ю. Лотмана). У зв'язку з цим авторка розглядає як сутнісні характеристики права його «інформаційну сигнальність», «суспільну законодавність», «вербальну та матеріальну знаковість». Тут-таки розкривається гносеологічний аспект правового знаку як основного поняття семіотики права і міститься авторське визначення правового знаку як емпіричного матеріального носія інформації, що його суб'єкти правовідносин сприймають на чуттєвому рівні у процесі правової комунікації як відтворення, уособлення якогось об'єкта

¹ Балинська О. М. Семіотика права : монографія / О. М. Балинська. — Л. : ЛьвДУВС, 2013. — 416 с.

² Речицкий В. В. Символическая реальность и право / В. В. Речицкий. — Львов : ВНТЛ-Классика, 2007. — 732 с.

³ Детальніше див.: Бочаров Д. Уроборос або Символічна реальність і право / Д. Бочаров // Антропологія права: філософський та юридичний виміри (стан, проблеми, перспективи) : статті учасників Четвертого всеукраїнського «круглого столу» (м. Львів, 28–29 листоп. 2008 р.). — Л. : Край, 2009. — С. 31–39.

(предмета, дії, події, явища і т. д.) і його правових ознак та властивостей, що проявляються у взаємодії та співвідношенні з іншими такими ж об'єктами (с. 57); окрім того, визначаються соціальні функції правового знаку, зокрема номінативна, інформаційна, пізнавальна, комунікативна, культурологічна, управлінська, дидактична, превентивна функції та функції заощадження і збереження інформаційних засобів (с. 58–59).

У другому розділі йдеться про право як «відкриту динамічну моделюючо-реальну соціальну цілеспрямовану синергетичну і водночас зовні керовану складну систему» (с. 136). О. Балінська аналізує зміст таких явищ, як денотація/десигнація у праві (с. 87–96), розмірковує з приводу сутності конотації (с. 96–109) і припускає можливість трактування правової дійсності як тексту, послуговуючись доволі поширеною метафорою «світу як книги» (с. 84).

Наступний розділ називається «Соціальна цінність права як вербальної знакової конструкції в інформаційно-нормативному просторі» і виявляє специфіку права у контексті семіотики: це не тільки основний елемент правової дійсності, а й інструмент її впорядкування. Інструментом правового впливу в розумінні О. Балінської виступає правове повідомлення — ідеальна абстрактна інформаційна модель конкретних суспільних відносин та юридичних фактів (с. 141). Щоправда, доволі часто використовуване авторкою порівняння правової норми (права) з моделлю (с. 95, 127, 169–189, 373) видається дещо неточним, оскільки право здебільшого не *описує*, а *приписує*.

І нарешті, антропосеміотичні засади та праксеологічний аспект функціонування права як знакової системи розкрито в останніх розділах монографії. «Родзинкою» цієї частини книги є концепт *Homo semioticus*'а, який передбачає двояке розуміння людини: 1) як основного суб'єкта створення знаків; 2) як знакову одиницю цього простору, основний символ соціальної дійсності. Людина як збірна семіотична одиниця з усіма її складовими елементами (тіло, дух, душа, ім'я, соціальна роль, професія, поведінка і т. д.) опосередкована правом, а всі створені людиною знаки стають можливими і зрозумілими тільки завдяки наявності в неї мови, здатності абстрактно мислити і вмінню аналізувати й синтезувати себе як соціального суб'єкта в контексті правової дійсності (с. 375). Отже, *Homo semioticus* виступає водночас суб'єктом, об'єктом і засобом правового семіозису — просто, за словами Й. Мандельштама, «Я садівник, і квітка я, відтак...»¹. А відтак, що прикметно, уособлюється тим самим Уроборосом...

Як видається, до числа здобутків авторки «Семіотики права» можуть бути віднесені положення роботи, в яких здійснено визначення правового знаку; розкрито його соціальні функції; репрезентовано трактування семіозису права як руху (функціонування) правової інформації у соціокультурному просторі як знаки (знакові системи), а також процес, що реалізується як різновид правової комунікації та охоплює статичні складові — правові норми, правову дійсність, суб'єкта права і процесуальні складові — означення (денотацію, конотацію, кодування), сприйняття (декодування) і реалізацію змісту (інтерпретацію, правову поведінку) а права — як тексту; виявлено розуміння правових знаків зі сфери протиправної поведінки та застосування права, зокрема, знаковості типу

¹ Мандельштам О. «Дано мне тело — что мне делать с ним...». Пер. М. Нізовцов.

злочинця, вербальних відповідників злочинної діяльності, кримінальних і криміналістичних знаків, судового процесу як символічного ритуалу, знакових відносин у пенітенціарній системі, тобто знаків, які означають, маркують, класифікують, структурують, ієрархізують, організують і впорядковують правові відносини. Заслугує на увагу й трактування юридичної відповідальності як іманентної та функціональної семіотичної характеристики правовідносин, що, відповідно, розкривається через її індивідуально-психологічні (страх, адаптація, залежність, усвідомлення, готовність, вибір) та колективно-соціальні ознаки (стимулювання, ціннісні установки, необхідність, компроміс, взаємодія, інтеграція), а також суспільно-організаційні (комунікація, градація, регламентація, моделювання, коригування, прогнозування) і державно-розпорядчі (переконання, примус, запобігання, охорона, покарання, регулювання) властивості. Здійснений О. Балинською аналіз співвідношення правових символів і знаків (с. 190–192) немовби продовжує дискусію, започатковану однойменною рецензією на книгу В. Речицького.

Природно, що найбільшої уваги заслуговує *idea fix* роботи — пропозиція О. Балинської розглядати семіотику права як нову наукову парадигму, що концептуально охоплює всі основні філософські аспекти (онтологію, гносеологію, аксіологію, антропологію та праксеологію) права як суспільного феномену, що створений і діє на основі функціонально зорієнтованих сигналів, кодів, знаків соціальної дійсності, окремий напрям філософії права, що має свій специфічний предмет вивчення — знаки і знакові системи, які виникають у процесі правовідносин з означення і впорядкування правової дійсності (с. 13–14, 377–378). Ідея, поза сумнівом, слухна і продуктивна. Але для того щоб утвердитися у статусі наукової парадигми, семіотика права має набути визнання й широке коло прихильників серед науковців, має утвердитися як складова «нормальної науки», формувати систему координат і визначати напрями наукових досліджень, постачати «крутиголовки» (у термінології Т. Куна; ординарні в рамках наукової парадигми наукові завдання) для «нормальних» учених тощо. Наразі семіотика права цим вимогам не відповідає, а отже, навряд чи може вважатися парадигмою — радше, потенційною парадигмою. А втім, як видається, це лише питання часу.

Хотілося б також звернути увагу на певну суперечність окремих положень роботи. Так, авторка стверджує, що «тільки людина є джерелом виникнення знаків», оскільки «жодний інший живий організм не здатний на такі розумові процеси» (с. 273). Жодною мірою не заперечуючи винятковості людської екзистенції й особливої ролі людини в процесі семіозису, дозволю собі сумнів у тому, що прерогатива творити й споживати знаки належить виключно людині. Існує безліч прикладів «семіотичної» поведінки тварин (див., наприклад, працю К. Лоренца «Так зване зло»; Дж. Ділі у роботі «Основи семіотики» веде мову про «зоосеміоз», «фітосеміоз» і навіть «фізіосеміоз»; надзвичайно широко трактував поняття семіозису Ч. Пірс); зрештою, кожному відомо, що більшість хижаків «мітить» свою територію, створюючи знаки, на підставі яких їхні потенційні «конкуренти» роблять відповідні висновки (боротися за територію чи вертати домів).

На с. 34, 39, 369 О. Балинська трактує правовий код передовсім як спрощене узагальнене відображення елементів (будови) правової системи; системне від-

творення змісту правового явища чи поняття без деталізації та конкретики. Видається, що сутність правового коду більш точно виражає друга частина авторського визначення — «готова трафаретна формула (матриця) для розуміння спеціалізованої мови права», — адже код не є ні відображенням, ні відтворенням, а скоріш інструментом або засобом відтворення/відображення правової дійсності.

Авторка між іншим пише про предметне та смислове значення знаку (с. 60–61). У зв'язку з цим варто зауважити, що вона визнає поділ знаків на три основних типи: ікони, індекси та символи (с. 57–58) з огляду на характер зв'язку знаку зі своїм об'єктом, тож цілком логічно було би припустити, що предметне та смислове значення будуть репрезентовані через характеристику «основи» знаку з позицій якості, відношення та репрезентації.

Видається також, що позамовні правові знаки заслуговують більшої уваги, ніж була їм приділена (с. 57–58, 334–336), оскільки дія права не обмежується лише лінгвістичним планом, і це прекрасно продемонстровано самою О. Балинською (с. 304–306). Суб'єкти, об'єкти (відносин), дії, бездіяльність, фактичні дані, факти, докази, фікції — все це може і має стати предметом ґрунтовного семіотичного аналізу.

Тож сподіваємось, ДАЛІ БУДЕ. Адже Уроборос заковтує власний хвіст...

Д. БОЧАРОВ
*кандидат юридичних наук, доцент,
декан юридичного факультету
(Академія митної служби України)*